

KIBOCSÁTÁS, TRANZIT VAGY BEFOGADÁS? A KÖZEL-KELETI MIGRÁCIÓ ASPEKTUSAI

N. RÓZSA ERZSÉBET

Absztrakt

A Közel-Kelet – a 2015-ös migrációs válság látszata ellenére – nemcsak kibocsátó, hanem tranzit- és befogadó térség is, ahol a migrációs jelenségek egyszerre is jelentkezhetnek. Földrajzi elhelyezkedéséből következően azonban tagadhatatlanul a Közel-Keleten keresztül érkezik az Európa felé irányuló népességmozgás, függetlenül eredetétől – ami azt is jelenti, hogy a Közel-Kelet változatlanul inkább tranzit-, mint kibocsátó régió.

A közel-keleti migráció – kibocsátás, tranzit és befogadás – konklúziójaként úgy tűnik, a migráció elsődleges célterületeit egyrészt a földrajzi közelség, másrészt a hasonló kulturális közeg befolyásolja. A fegyveres konfliktusok elől a nagy többség még mindig inkább a legközelebbi biztonságos területet választja, ugyanakkor, ha csak másodlagosan is, de az etnikai és nyelvi hasonlóság szintén szerepet játszhat.

Kulcsszavak: Közel-Kelet, kibocsátás, tranzit, befogadás, migráció

2015 óta a Közel-Kelet egy korábban Magyarországon kevésbé számontartott jelenséggel kapcsolatban került a közbeszéd és a politikai diskurzus előterébe: idehaza rövid ideig tartó migrációs hullám sokkolta a közvéleményt. Bár a kormány – többek között – gyors kerítés-építő lépéseinek hatására a migránsok gyakorlatilag teljesen eltűntek az országból, a médiában továbbra is folyamatosan jelen vannak. E migráció elsődleges forrásául általában a Közel-Keletet jelölik meg, annak ellenére is, hogy a kibocsátó országok általában (hozzánk viszonyítva) a Közel-Keleten túl helyezkednek el. Ennek egyik oka, hogy a tágabban meghatározott Közel-Kelet dél-délkelet felől mintegy körülöleli Európát, azaz Európa ebből az irányból csak a Közel-Keleten keresztül érhető el. (Sokkal tágabb földrajzi értelemben tulajdonképpen ez jellemző az európai kereszténység és az iszlám elhelyezkedésére is.)

Mindez azonban elfedi a tényt, hogy a Közel-Kelet felől Európába érkező migráció nem feltétlenül közel-keleti eredetű, gyakran csak áthalad a térségen, vagy éppen a térségen belül mozog. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a nagy közel-keleti – politikai, katonai és/vagy gazdasági – válságok nyomában a Közel-Keletről is elindulhatnak és elindultak az Európába vándorlók. A tanulmány a közel-keleti térség eme hármas jellegét (kibocsátó, tranzit és befogadó) kívánja vizsgálni.

Kibocsátás

A Közel-Kelet a legtágabban értelmezve az Atlanti-óceántól Észak-Afrika arab és berber népessége által lakott sávján és a Földközi-tenger keleti partvidékén keresztül az iráni–afgán/pakisztáni határig, a Földközi-tengertől és Törökországtól délre a Szaharáig, illetve az Arab-félsziget déli csücskéig tart. Ebben a térségben helyezkedik el a legtöbb arab identitású állam, Izrael, Törökország és Irán. Történelmileg az ókort követően a térség népei hódítók-ként jöttek Európába: 711-ben Tárik ibn Zijád arab hadvezér átkelt a Gibraltári-szoroson, és ennek a hódításnak a következtében jött létre az Ibériai-félszigeten a mór iszlám civilizáció, míg a 14. század végétől délkelet felől és a Földközi-tengeren az Oszmán Birodalom terjeszkedett Európába.

Az európai gyarmatosítás megjelenése – Napóleon egyiptomi hadjáratától (1798–1801) kezdve – megfordította a viszonyokat, amennyiben európaiak jelentek meg a korábban az Oszmán-Török Birodalom által Európától elzárt térségben. Az európai behatolás egyrészt az európai politikai, gazdasági és állami/államigazgatási struktúrák és érdekek oktrojálását jelentette a térségben (az „importált” állam formájában) (Badie, 2000), másrészt azt, hogy az itt élő lakosság lazább-szorosabb kapcsolatba került a gyarmatosítókkal. A francia gyarmati (Algéria), protektorátusi (Marokkó, Tunézia), valamint az olasz gyarmati (Líbia) kapcsolat, a brit–francia mandátumok ugyan elsősorban az európai jelenlétet mutatták a Közel-Keleten, azonban már ebben az időszakban is volt – ha eléggé szórványos módon is – bizonyos Európa felé mozgás a térségből. Az első nagy bevándorlási hullámot azonban a gyarmatok, illetve függő területek függetlenedése váltotta ki, amikor is az európaiakkal korábban együttműködő helyi csoportok biztonságosabbnak vélték, ha átköltöznek Európába – annál is inkább, mert több országban, így például Észak-Afrika nyugati sávjában a függetlenséget véres háborúkkal vívták ki.

Az európai helyzet tehát a 20. század elejéhez képest, amikor Európában – kivéve a Balkánt és Oroszországot – nem éltek muszlim (közel-keleti) közösségek, a 20. század közepére és azután gyökeresen megváltozott. Az európaiakkal együttműködő korábbi közel-keleti elit befogadásának morális kötelességét követően a következő bevándorlási hullámot a

gazdasági kényszerűség diktálta. A harmadik nagy hullám *raison d'être*-je az autoriter rendszerek elől menekülők befogadásának – ismét morális – kötelességérzete volt. Ez azonban a korábbiaknál jóval korlátozottabb mértékűnek bizonyult. Azt is meg kell jegyezni, hogy minden bevándorlási hullámnak voltak utóhatásai is, hiszen például a családegyesítés olyan kérés volt, amelyet nehezen lehetett megtagadni. Ennek feltételeit azonban egyre jobban szigorították.

Részben e morális kötelességérzet újabb hullámaként értelmezhetjük az „arab tavasz” következtében kialakult válságövezetekből, háborús környezetből menekülők befogadásának – kezdeti – készségét. Az „arab tavaszos” felkeléseket, vezetőváltásokat Európa kezdetben demokratizációs folyamatnak tekintette, még a polgárháborúk menekültjeiért is felelősséget vállalt. Az Iszlám Állam menekülteinek befogadása szintén morális alapon is jelentkezett. Mindezek azonban komoly biztonságpolitikai kockázatokat is jelentettek, melyeket az uniós tagállamok különbözőképpen értékelték: a hirtelen milliós számban jelentkező migránsok helyzetének kezelése óriási kihívást jelentett, szervezeten, logisztikailag, pénzügyileg egyaránt. További gondot okozott a harcosok, terroristák kiszűrése, ami egy ekkora hullámban szinte megoldhatatlan feladat. Hozzá kell tenni, hogy a korábbi közel-keleti háborúk általában nem váltottak ki ilyen vagy ilyen mértékű befogadókészséget Európából, viszont a régebbi fegyveres konfliktusok elől menekülők soha nem is jelentek meg ilyen számban Európa határain, hanem inkább a közel-keleti térségen belül maradtak (lásd később).

Gyakran felmerült a kérdés, hogy vajon ezek a menekültek és/vagy bevándorlók miért éppen Európát választották úti céljuknak. A földrajzi közelség csak az egyik, bár nagyon is reális ok. Emellett Európa – gazdasági fejlettsége okán – komoly vonzerővel rendelkezik, a jóléti állam modellje és a szociális juttatások széles körben ismert tények, még akkor is, ha a részletekkel a bevándorlók nincsenek tisztában. Mindezt az Európai Unió és/vagy egyes tagállamai által a térségben végzett humanitárius tevékenység, illetve a mára mindenütt elérhető média transzparens módon alátámasztja. Végül azt sem szabad elfelejteni, hogy Európában 1945 óta béke van, ami a háborús konfliktusok közepette szintén vonzó tényező.

Azonban a közel-keleti bevándorlás adatai – 2015 előtt és után is – „feloldódnak” a muszlim migráció ennél sokkal tágabb fogalmában, amely egyrészt egy címszó alatt kezeli a közel-keleti bevándorlókat a Közel-Keleten túlról (szubszaharai Afrika, Közép- és Délkelet-Ázsia) érkezőkkel, és gyakran magában foglalja az innen érkező nem muszlim, azaz leginkább keresztény menekülőket – még akkor is, ha számuk viszonylag csekély. Másrészt elfedi azt az igen lényeges tény, hogy nem beszélhetünk egyetlen iszlámról, hanem tulajdonképpen „iszlámokról”, az iszlám értelmezésének, kulturális közegének, helyi szokásokkal átszőtt gyakorlatának különböző változatairól kellene szólnunk (Rostoványi, 1998).

Mindez azért lényeges, mert a muszlim bevándorlók sem útközben, sem Európában nem alkotnak egy közösséget, aminek azután számos politikai, kulturális, de akár biztonságpolitikai következménye is van vagy lehet.

A 2015 előtti adatok szerint Európában (beleértve Oroszországot és a Balkánt is) mintegy húsz–húszöt millió muszlim élt, ebből az Európai Unióban tizennégymillió. Ez a szám a 2015-ös migrációs hullám következtében 2016-ra megközelítette a huszonhatmillió főt, ám maguk a számok az Európán, illetve az Európai Unión belüli területi eloszlásról semmit nem mondanak. Az EU legnagyobb muszlim népességgel rendelkező államai egyrészt a korábbi gyarmattartók, közöttük is Franciaország (2010-ben 4,7 millió, azaz 7,5 százalék → 2016-ban 5,7 millió, azaz 8,8 százalék), másrészt a fellendülő gazdasági (munkaerő-)keresletet államközi szerződéssel kielégíteni kívánók, elsősorban Németország (2010-ben 4,8 millió, azaz 5,8 százalék → 2016-ban 4,95 millió, azaz 6,1 százalék) voltak. Ugyanakkor az új uniós tagok közép-európai sávjában, valamint az unió – földrajzi értelemben vett – peremországaiban (Portugália, Írország, Finnország) a muszlimok száma szinte elenyészően alacsony, még az egy százalékot sem éri el (bár 2016-ra Írországban és Finnországban meghaladta ezt az értéket) (Pew, 2017).

Az előző évtizedek statisztikái azt mutatták, hogy évtizedenként egy százalékkal nőtt Európában a muszlim lakosság aránya. A 2015-ös migrációs hullámot követően a Pew Research Center három forgatókönyvet vázolt fel, melyek szerint a 2016-ban mért 4,9 százalékos arány 2050-re „zéró bevándorlás” esetén 7,4 százalékra, közepes mértékű bevándorlás esetén 11,2 százalékra, magas migrációs nyomás esetén tizennégy százalékra nőhet. Ugyanakkor az elemzés arra is felhívja a figyelmet, hogy „az európai muszlim lakosság mindhárom forgatókönyv szerint növekedni fog [...] míg Európa nem muszlim lakosságának létszáma csökkenni fog. A migráció azonban valamelyest módosítja ezt a hanyatlást, amennyiben a közelmúltban Európába érkezők közel fele (negyvenhét százaléka) nem muszlim, hanem legnagyobb arányban keresztény” (Pew, 2017). Azt is meg kell jegyezni, hogy ennek az arálynak az alakulásában (és számításában) a demográfiai mutatóknak is jelentős szerepük van. Ismert, hogy az európai népesség száma csökken, az európai családok, bár területenként és társadalmi környezetenként eltérő mértékben, egyre kevesebb gyermeket nevelnek. Kevésbé ismert azonban az a tény, hogy mára ez a tendencia – a korábbi évtizedekhez mérten jelentősen kevesebb gyermek vállalása – a Közel-Keleten is érvényesül, az európai muszlim közösségekben pedig egyenesen az európai átlaghoz közelít: a korábbi 2,3 százalékos születési arány mára 1,4 százalék körül jár.

A Pew előrejelzése szerint éppen ezért, bár az európai muszlimok aránya 2050-re jelentősen nőni fog a nem muszlimok rovására, a becslés és a legnagyobb növekedéssel számoló forgatókönyv szerint sem fogja meghaladni a tizenöt százalékot (Pew, 2017).¹

Tranzit

A Közel-Kelet mint a migráció tranzitútvonala részben a szubszaharai Afrika, részben Közép-Ázsia és Délkelet-Ázsia felől képez egyfajta hidat Európa felé. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Közel-Keletről kiinduló vagy azon áthaladó migrációnak nem csak és nem kizárólag Európa a célpontja: sokan indulnak egy másik arab állam felé (például a Perzsa-öböl gazdag arab monarchiáiba),² vagy sokkal messzebbre, más, távoli kontinensekre. A tranzitmigrációnak hasonlóak az okai, mint a Közel-Keletről Európa felé irányuló mozgásnak: menekülés háborús konfliktusok elől, jobb gazdasági körülmények vagy egyszerűen csak a békés élet lehetőségének keresése.

Maguk a nagy – Európa felé irányuló – tranzit utak általában földrajzi adottságok mentén akár az ókorig visszanyúló történetiségű kereskedelmi és karavánutak, melyek évszázadokon keresztül biztosították az áruk és emberek mozgását. Dél felől legalább három nagy útvonalat különböztethetünk meg: a nyugatit (Marokkón át), a középsőt (Líbián át) és a keletit (Egyiptomon, illetve Afrikai szarván át). Az Iszlám Állam tevékenysége, valamint a szíriai polgárháború ugyanakkor Törökországon keresztül Irak és Szíria felől is folyosót nyitott, mely itt összeért a Közép-Ázsia és Délkelet-Ázsia felől Európába vezető útvonallal. Sőt ismert, hogy látva egyes európai országok készségét a háborús viszonyok elől menekülő szíriaiak befogadására, sokan szíriainak vallották magukat, akkor is, ha esetleg Közép-Ázsiából érkeztek (Kereszty–Julesz, 2016).

Számtalan tanulmány és történet szól arról, hogy a menekülők és/vagy migránsok³ milyen körülmények között vannak úton, gyakran kitéve az embercsempészek kényének-kedvének. Ma sincsenek azonban pontos adataink arról, hogy útközben hányan haltak meg vagy tűntek el. (Az ENSZ Nemzetközi Migrációs Szervezete szerint a Szaharában kétszer annyian halnak meg útközben, mint a Földközi-tengeren; Reuters, 2017.)

1 – 2050-re a Pew a legmagasabb migrációs értékkel számolva 75,6 millió muszlimot feltételez az addigra 538,6 millióra növekedett teljes európai lakosságon belül. Meg kell jegyezni azonban, hogy minden ilyen előrejelzésnek az a feltételezés az alapja, hogy a folyamatok a jelenleg látható módon zajlanak tovább.

2 – Bár a tanulmány elején kijelölt térségben az arab népesség mellett irániak és törökök is élnek, az ő népmozgásuk tipikusan nem a térség más etnikumú országaiba, hanem a térségen kívülre irányul. Az izraeli migráció pedig Izrael különleges helyzete és története miatt különbözik a többi népmozgástól.

3 – A tanulmánynak nem célja a különböző nemzetközi jogilag elfogadott terminusok megkülönböztetése, aminek elsősorban az az oka, hogy nem áll rendelkezésünkre elegendő adat ezek következtetés szétválasztásához. Éppen ezért a köznyelvi szóhasználatot igyekszünk követni, viszont ahol lehet, jelezni kívánjuk, hogy a menekült és a migráns között különbség van vagy lehet.

A migráció a tranzitországok számára is komoly problémát jelent. Egyrészt, ha más mértékben is, de itt szintén megjelennek mindazok a szervezeti, logisztikai, pénzügyi problémák, melyek a bevándorlók célországaiban, hiszen az úton lévők ellátásának, minimális életfeltételeinek biztosítása az adott ország belső rendjének, biztonságának feltétele. Nagyon fontos az adott ország többségi társadalmának viszonyulása a migrációhoz általában, de egyes csoportok vonatkozásában is. Hasonlóképpen az ellenőrizetlen személyek, harcosok, terroristák beszivárgása is problémát jelent. Azonban igen súlyos további gondot okoz, ha a tranzit „megakad”, és a migránsok akarva-akaratlanul egy olyan országban ragadnak, ahova nem kívántak eljutni. Bár a tranzitállamok felállítottak táborokat ennek a helyzetnek a kezelésére, ezek elsősorban nemkívánatosak, hiszen rengeteg többletfeladatot rónak nemcsak az érintett államra, de gyakran a helyi közösségekre is. Másrészt a táborokban biztosított körülmények is nagyon változók lehetnek, akár egy országon belül is. Törökország a szíriai polgárháború kezdetén mintaszerű és a külföldi médiának is mutogatott táborokat hozott létre, miközben például a líbiai táborokról vagy például arról, hogy az algériai kormány hogyan hagyott magára több mint tízezer vándorlót a sivatagban, elrettentő adatok vannak (AP News, 2018).

A tranzit „megakadásával” kapcsolatban meg kell említeni a marokkói területbe ékelődő Ceuta és Melilla városokat, melyek jogilag Spanyolországhoz tartoznak, így az afrikai kontinensen az Európai Unió részei. Bár a két várost mára komoly kerítésrendszer védi az illegális migrációtól, az esetleg mégis sikeresen bejutókat kitoloncolják, így marokkói területen maradnak, és az ottani kormány feladata az ellátásuk vagy hazaszállításuk.

A tranzitállapot különleges esetét képezik azok a mozgások, amelyek során általában valamely fegyveres konfliktus elől a lakosság úgy menekül el, hogy feltételezi, a harcok végeztével visszatér eredeti lakóhelyére. Ez a típusú – átmenetinek gondolt – migráció ugyanúgy irányulhat az adott ország határain belül más területekre, mint az országhatáron túlra, jellemzően a szomszédos államokba. Ebben a vonatkozásban a Közel-Kelet történelmi konfliktusait kell említenünk, melyek hatalmas menekülthullámokat generáltak, azonban a lakosság többnyire nem térhetett vissza otthonaiba, így tartósan – regisztrált vagy regisztrálatlan – menekültként él a befogadó államokban, melyek így tranzitból befogadóvá váltak.⁴

Ugyanakkor szót kell ejteni még a – különösen az arab államok viszonylatában jelentős – munkavállalókról, akik azzal a feltételezéssel indulnak útnak, hogy néhány év múltán hazatérnek majd. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) adatai szerint 2015-ben mintegy harminkétmillió külföldi migráns munkavállaló élt az arab országokban. Míg az

4 – Kevés szó esik róluk, de érdemes megemlíteni az Egyiptomban „ragadt” szudániakat is, akiknek a helyzetét az egyiptomi-szudáni történelmi helyzet is alakította. Ézért ezeket a menekülteket és/vagy migránsokat a „Befogadás” alcím alatt foglaljuk össze.

elmúlt évek szíriai polgárháborúja következtében Jordániában és Libanonban 2015-re több millió szíriai migránst és menekültet tartottak számon, az Öböl menti arab monarchiákban az 1991-es iraki–kuvaiti háború előtt nagy számban dolgozó palesztinok helyét egyiptomiak vették át. Az Öböl menti arab monarchiákban világviszonylatban is nagyon magas a külföldi munkavállalók aránya, átlagosan az ezekben az országokban élők 80–90 százaléka (ILO, 2019).

A közel-keleti hazájukon kívüli munkavállalók, vendégmunkások között külön csoportot képeznek az Európában, főleg Németországban élő és dolgozó vendégmunkások, akiknek immár a harmadik generációja is Németországban született, él és dolgozik (N. Rózsa et al., 2017).

Befogadás

A közel-keleti befogadásnak három nagy csoportját említhetjük: (1) a programszerű befogadást, (2) az átmeneti (vagy annak vélt) befogadást és (3) az állampolgársággal véglegesített befogadást.

A programszerű befogadás: a zsidó *alija* Izraelbe

A közel-keleti migráció fentebb már említett hulláma mellett, mely a volt gyarmatokról a volt gyarmattartók felé irányult, különleges esetet jelentett és jelent a zsidó közösség vándorlása és bevándorlása a térségbe. (Meg kell jegyeznünk, hogy a térségben ezt ma is sokan egyfajta európai gyökerű gyarmatosításként értékelik.)⁵ A zsidóság ókori „szétszórattatását” követően az európai – *askenázi* – zsidóság cionista mozgalma fogalmazta meg a 19. század utolsó harmadában politikai célként a visszatérést az ősapák földjére, ahol saját, zsidó államot hoznának létre, melyben a szétszóródott zsidókat befogadnák, összegyűjtenék. A cionizmus teoretikus fő műve Theodor Herzl *A zsidó állam* című könyve lett. Az európai zsidók kisebb csoportjai után a 20. századi európai zsidóüldözések, majd a holokauszt következtében az öreg kontinensen élő zsidók tömegei vándoroltak a Közel-Keletre (vagy máshova Európán kívülre), ahol 1948-ban kikiáltották Izrael Államot. Az Európán kívüli – *szefárdi*, *mizrahi* és *falassa* – zsidó közösségek Izraelbe vándorlása az államalapítást követő arab–izraeli háborúk következményeként értelmezhető, hiszen az ellenségeskedések következtében a közel-keleti és észak-afrikai közegben élő zsidó közösségek nagy többsége a kivándorlás mellett döntött, melynek egyik célpontja a zsidó állam volt.

5 – Az arab–izraeli konfliktus tárgyalása meghaladná ezen tanulmány kereteit, így itt csak magára a befogadásra fókuszálunk.

A világ zsidóságának mintegy egyharmada él ma Izraelben, ahol „a bevándorlás biztosítása és folyamatos fenntartása” állami feladat, a zsidó állam *raison d'être*-je és biztonságpolitikai kérdés is. Ezzel Izrael a Közel-Kelet egyetlen olyan állama, ahol a bevándorlás és befogadás – igaz, hogy csak a zsidókra vonatkoztatva⁶ – állami program. Ugyanakkor az ország területén, illetve az Izrael által megszállt területeken élő palesztinok vonatkozásában újra meg újra felmerülő javaslat a palesztinok más országba telepítésének, kivándorlásuk ösztönzésének programja. Meg kell jegyezni azt is, hogy egyrészt nagyon nagy a két állampolgársággal rendelkező izraeliek száma, akik gyakran „kétlaki” életet élnek, vagy különböző helyzetekben átmenetileg akár el is hagyhatják Izraelt. Másrészt a Szovjetunió felbomlása után Izraelbe érkező mintegy egymillió orosz zsidó (vagy zsidó családtagja) érkezése óta nagyobb tömegű izraeli bevándorlás nem várható, bár bizonyos politikai események hatására kisebb növekedés időről időre tapasztalható (lásd az 1. táblázatot a tanulmány végén). (Például Franciaországból a 2015-ben a zsidó közösségeket ért támadásokat követően az Izraelbe vándorlás kimutathatóan megnőtt, majd – Benjamin Netanjahu felszólítása ellenére – újra visszaesett az előző évek szintjére; Shpigel, 2018.)

Átmeneti (vagy annak vélt) befogadás

A közel-keleti befogadás másik „típusa” a térségbeli konfliktus következtében elvándorlók és menekülők – gyakran átmenetinek vélt – befogadása. Ennek oka elsősorban a fegyveres konfliktusok elől menekülő lakosság elvándorlása/menekülése akár az adott országon belül, akár az országhatárokon túlra. A Közel-Kelet a 20. század közepe óta több ilyen nagy hullámmal küzdött, itt most a palesztinokat, az afgánokat, a kurdokat, az irakiakat és a legutóbbi ilyen hullámot jelentő szíriaiakat említjük.

A palesztinok

A Közel-Kelet első népvándorlása, menekülése szintén Izrael Állam megalakulásához, az azt követő arab–izraeli háborúkhöz, illetve a palesztinai arabokhoz kötődik, akik éppen ebben a több évtizedes, máig megoldatlan helyzetükben váltak „palesztinokká” (Paragi, 2005).

A palesztinok első hulláma – az adatok szerint 710–720 ezer ember, az ott élő arab lakosság mintegy nyolcvanöt százaléka – Izrael kikiáltását követően hagyta el az új állam területét, és menekült a korábbi Palesztina mandátumterület Izraelen kívüli részére, a Jordán folyó akkor még transzjordániai ellenőrzés alatt álló nyugati partjára (Ciszjordánia) és a Gá-

6 – „A Kneszet által 1970-ben elfogadott definíció szerint zsidó az, aki zsidó anyától született vagy áttért, és nem követője más vallásnak” (Nagy V., 2005). „Minden zsidó, függetlenül attól, hogy hol született, izraeli állampolgár – anyai jogen”: <https://www.jewishagency.org/aliyah/>.

zai övezetbe, illetve a szomszédos arab országokba, Szíriába, Libanonba, Transzjordániába. (Meg kell jegyezni, hogy az Izraelen kívül maradt területekről viszont, ha jóval kisebb számban is, zsidók vándoroltak be Izraelbe.) Amikor az 1967-es háborúban Izrael újabb területeket foglalt el a szomszédos országoktól – Transzjordániától a Jordán folyó nyugati partját és Kelet-Jeruzsálemet, Szíriától a Gólán-fennsíkot, Egyiptomtól a Gázai övezetet és a Sínai-félszigetet, újabb palesztin tömegek, mintegy 280–325 ezer fő menekült el – sokan immár másodszer. A befogadás szempontjából tehát azt mondhatjuk, hogy a palesztinokat befogadó egyik területet a korlátozott önkormányzatisággal rendelkező, változatlanul izraeli ellenőrzés alatt álló palesztin területek jelentik. A másikat pedig a szomszéd országok: Jordánia, Szíria és Libanon. Ma az ENSZ palesztinok megsegítésére szakosodott szerve, az UNRWA, mintegy 5,5 millió palesztint tart számon menekült-, gyakran állampolgárság nélküli státuszban (UNRWA).

Jóllehet az 1991 és 1996 között zajló arab–izraeli békefolyamatban elvi egyezség született Izrael mellett egy palesztin állam létrehozásáról is (kétállamos megoldás), továbbá az 1993-ban aláírt oslói megállapodásban foglaltak szerint Ciszjordániában és a Gázai övezetben korlátozott palesztin önkormányzat működik, az itt élő palesztinoknak – mintegy 4,88 millió embernek (a palesztinok 38,5 százaléka) nincs állampolgársága, a területek közötti és a területeken zajló ki-be mozgásuk korlátozott. Mindössze 1,53 millió palesztin (12,1 százalék) él Izrael Államban, és rendelkezik izraeli állampolgársággal (Labadi, 2018).

Emellett egyes izraeli politikai körökből időről időre felmerül a javaslat, hogy a megszállt területek palesztinjait át kellene telepíteni a szomszédos arab országokba, ahol már úgyszólván jelentős menekültközösségek élnek. Különösen Jordánia szerepel potenciális célszörzágként, ahol a becslések szerint a lakosság mintegy hatvan százaléka maga is palesztin. Jordánia korlátozott idejű állampolgárságot és útlevelet is biztosított az oda menekült palesztinoknak, ez azonban nem nyújt azonos jogokat számukra (Cesarz, 2018).

A palesztin–izraeli konfliktus (vagy egy esetleges béketárgyalás) egyik legfontosabb és a palesztinok szempontjából feladhatatlan kérdése a visszatérés joga. A békefolyamat bizonyos szakaszában a kérdés konszenzusos rendezésére vázolt kompromisszumos javaslat megkülönböztette volna az 1948–49-es és az 1967-es menekülteket, s az előbbieket kompenzációban részesítették volna.

Az elmúlt mintegy hét évtizedben a palesztin menekülttáborok egy része a megszállt területeken és a szomszédos országokban is épített környezetté vált, azaz egyszerű városrészé, bár sátoztáborok is láthatók.

Valójában a kibocsátás témaköréhez tartozik a távolabb élő palesztin diaszpóra, amely a Palesztinán kívül élő palesztinok közel felét teszi ki, bár ez az arány folyamatosan változik.

Közülük mintegy 5,59 millióan élnek arab országokban (negyvennégy százalék), és mintegy hétszázezren (5,5 százalék) szerte a világban, nagyobbrészt a Perzsa-öböl arab államaiban, valamint az Amerikai Egyesült Államokban és az Európai Unió országaiban.

Az afgánok

Afganisztán kívül esik az általunk Közel-Keletként definiált térségen, bár azzal közvetlenül határos. Azonban tekintettel arra, hogy előbb a szovjet megszállás (1979–1989), majd a tálibok elől afgánok tömegei menekültek a szomszédos Iránba (és Pakisztánba), ahol adott esetben már a második generációjuk is megszületett és felnőtt, mielőtt a 2015-ös migrációs válság, úgy tűnt, számukra is megnyitja az utat Európába, röviden őket is meg kell említeni.

Az elmúlt közel negyven év alatt mintegy hárommillió afgán érkezett Iránba, közülük egymillióan regisztrált menekültek, míg másfél-két millióan nincsenek nyilvántartásba véve. A Nemzetközi Migrációs Szervezet adatai szerint 2018-ban csaknem egymillió afgán hagyta el Iránt. További közel félmillió afgán él és dolgozik hivatalosan (útlevéllel) az országban. Bár a nem hivatalosan Iránban élők általában feketén dolgoznak, elsősorban az építőiparban, 2015 óta az iráni törvények értelmében minden afgán gyermek, státuszától függetlenül, járhat iskolába (UNHCR, 2019).

2015-ben az Európai Unió becslései szerinti több mint egymillió migránsnak mintegy huszonöt százaléka volt afgán, elsősorban olyanok, akik korábban Iránban éltek és dolgoztak. Nagy médiavisszhangot váltott ki, amikor az illegálisan érkezőket Németország kiutasította, és a „szülőföldjükre”, Afganisztánba próbálta visszatoloncolni, ugyanis egy részük soha életében nem járt és nem élt ott, mivel Iránban született.

Bár az afgánok migrációja Európa felé jelentősen visszaesett, az Irán elleni amerikai szankciók nyomása alatt súlyosbodó megélhetési problémák miatt 2019-ben immár az afgánok tették ki az Európába illegálisan bejutni próbáló legnépesebb csoportot, mintegy tizennyolcezer fővel (Financial Tribune, 2019).

A kurdok

A kurdokat a Közel-Kelet legnagyobb saját állammal nem rendelkező kisebbségeként tartják számon, akik – részben megkésett nemzetfejlődésük okán – Törökországban, Szíriában, Irakban és Iránban (kisebb létszámban a volt Szovjetunió területén) élnek. Számuk a becslések szerint eléri akár a harmincmilliót is, ebből Törökországban 14,7 millió, Iránban 8,1 millió, Irakban 5,5 millió, míg Szíriában közel kétmillió kurd él (The Kurdish Project).

Mindez azt is jelenti, hogy miközben bármelyik kurd közösségnek elvileg van „hátor-szága” a szomszédos országok kurdok lakta területein, általában egyik kormány sem látja szíviesen őket, még akkor sem, ha a kurdok adott esetben készséggel együttműködnek velük a szomszédos országokkal kialakult konfliktusaikban (például az iraki–iráni háborúban).

Az Európában és máshol a világon élő diaszpórát általában ritkán említik a források, létszámáról is csak meglehetősen régi becslések állnak rendelkezésre: az európai diaszpóra meghaladja az egymillió főt, míg Észak-Amerikában mintegy 15–20 ezer fő közötti kurd él (Institut Kurde de Paris).

Miközben a kurdok nemzeti és államalapítási törekvéseiről sok szó esik, mára gyakorlatilag a feledés homályába merültek közülük azok, akik az 1990-es Öböl-válság, majd az 1991-es (iraki–kuvaiti) Öböl-háború következtében menekültek Irak határain túlra, azaz Iránba (1,3 millió) vagy Törökországba (200 ezer). Nagy részük azonban még ebben az évben visszatért iraki lakhelyére, köszönhetően az ENSZ Biztonsági Tanácsa által életbe léptetett repülőtilalmi övezetnek és a központi iraki hadsereg belépési tilalmának a kurd területekre (Refworld, 2020).

Az irakiak

A 2003-as iraki háborút követően az országból meginduló migrációs hullám „irakiként” azonosítása elfedi azt a tényt, hogy ekkor elsősorban Irak arab – azon belül is nagyobb részben az iraki rendszerváltás és újjáépítés vesztesei, vagyis szunnita arab – lakossága menekült el a háború, illetve a háborút követő helyzet elől. Azaz iraki kurdok, akikről fentebb szólnunk, nem jelentek meg az elvándorlók között.⁷

A 2003-as háborút követő években a becslések szerint mintegy 2,7 millió iraki vált menekültté az országon belül, és további kétmillióan hagyták el az országot, míg más források hatmillió külső és ugyanennyi belső menekültől szólnak (Brand–Lynch, 2017). A két fő célország – közelségük és a határokon átnyúló rokoni kapcsolatok miatt is – Jordánia és Szíria volt. Jordániába elsősorban az üzletemberek és a Szaddám-rendszer kormányszervezői mentek, beleértve Szaddám Huszein női családtagjait is. Olyan csoportok, amelynek tagjai vitték magukkal vagyonukat, megtakarításaikat. Jordánia kezdetben nem kért vízumot az irakiaktól, és úgy kezelte őket, mint más baráti arab országok állampolgárait. Egy 2007-es adat szerint számuk mintegy félmillióra volt becsülhető, s közel hetven százalékuk szunnita, míg csaknem tizenhat százalékuk nem muszlim (keresztény, szabeus, jazidi) volt (Sassoon, 2009).

7 – Azt is meg kell jegyezni, hogy bizonyos kismértékű iraki elvándorlás már jóval korábban is előfordult, ennek oka azonban elsősorban családi vagy politikai természetű volt, a Szaddám-rendszer elől menekültek, vagy egyszerűen nem tértek haza külföldi tanulmányaikból, munkájukból.

Szíria a 20. század második harmadától, gyakorlatilag Irak megalakulásától kezdve többször is befogadott Irakból menekülőket, legyenek azok keresztények, jazidok, kommunisták, szunniták vagy sííták. Bár politikai okokból a szíriai–iraki határ 1991 és 1997 között zárva volt, 1999-től Szíria lett az iraki politikai ellenzék hátszaga, ahol az irakiak száma évről évre folyamatosan, 2003-ra mintegy 250 ezer főre nőtt. A 2003-as háborúban és azt követően szinte természetes célországának számított. Kezdetben a szakképzett középosztály menekült Szíriába: a baászista rendszer kiszolgálói a 2003 után többségi helyzetük okán kormányzati pozícióba kerültek bosszúja elől, a koalíciós hatósággal együttműködők a radikális szunnita csoportok bosszúja elől, megint mások a váltságdíjat követelő emberrabló bandák elől. Sokan a polgárháború-közeli kaotikus helyzetben egyszerűen gazdasági okokból menekültek. Bár pontos adat nincs a Szíriába menekült irakiakról, a szíriai kormány 2007-ben mintegy másfél millió emberről szólt, ami a 19–20 milliós szíriai lakossághoz képest igen jelentős szám (6,5 százalék) volt. A Szíriába menekült irakiak között a jordániainál jóval magasabb volt a nem muszlim irakiak aránya, aminek oka a szíriai társadalom sokszínűsége (Sassoon, 2009).

2007-re azonban Szíriában egyrészt szigorították az irakiak ott-tartózkodásának feltételeit, másrészt úgy tűnt, Irakban stabilizálódott a helyzet, így az irakiak tömegesen kezdtek el visszatérni Irakba, még akkor is, ha nem feltétlenül tudtak visszatérni eredeti lakhelyükre (Logan, 2008).

Iraki menekültek újabb hulláma indult útnak az Iszlám Állam iraki terjeszkedése és a kisebbségek (keresztények, jazidok) üldözése nyomán, ez azonban már belekapcsolódott a 2015-ös migrációs hullámba.

A szíriaiak

A Közel-Kelet legutóbbi menekülthullámát a 2011-es arab tavaszból „kinőtt” szíriai polgárháború, illetve – csakúgy, mint Irak esetében – az Iszlám Állam terjeszkedése generálta. A mintegy 5,6 millió – a közel-keleti térségben regisztrált – szíriai menekült nagy része Jordániában, Libanonban és Törökországban talált menedékre (Reliefweb, 2019).

Tekintettel arra, hogy Szíria lakossága etnikai, vallási és lokális törésvonalak mentén igen sokszínű, a 2011-ben Bassár al-Aszad elnökkel és kormányzatával szemben felkelők nem alkottak egyetlen ellenzéket, hanem az egyes csoportok gyakran egymás ellen is harcoltak. Ennek következtében az országhatáron belülre és kívülre menekülők maguk is ezt a sokszínűséget tükrözték vissza. (Szírián belül mintegy nyolc–tíz millió főre becsülik a belső menekültek számát, akik a harcok elől az ország békésebb területeire, elsősorban a tengerparti sávba költöztek át.)

A legtöbb szíriai menekült Törökországban él, ahol mindössze körülbelül tíz százalékuk él menekülttáborokban. Miközben a gyerekeket befogadták a török iskolákba, és több ezer szíriai tulajdonú kisvállalkozást regisztráltak, nagyon sokan még az alapszolgáltatásokhoz sem jutnak hozzá. A mintegy 4,5 milliós Libanon egy–másfél millió szíriait fogadott be, akik közül sokan meglehetősen elmaradott körülmények között, nem hivatalos sátoortáborokban élnek. Jordániában 656 ezer szíriairól szólnak az adatok, közülük 120 ezren menekülttáborokban élnek. Irak mintegy 250 ezer főt fogadott be, akik szinte valamennyien kurd származásúak, így az Iraki Kurd Regionális Kormányzat által ellenőrzött területen telepedtek le, csakúgy, mint az Iszlám Állam elől elmenekült mintegy egymillió iraki (belső menekültek). Egyiptom 130 ezer szíriai menekültet tart számon (World Vision, 2020).

2015-ben, a migrációs válság során 1,3 millió szíriai kért menedéket Európában, míg az Amerikai Egyesült Államok tizennyolcezer szíriait fogadott be.

Konklúzió

A Közel-Kelet – a 2015-ös migrációs válság látszata ellenére – nemcsak kibocsátó, hanem tranzit- és befogadó térség is, ahol a migrációs jelenségek egyszerre is jelentkezhetnek. Földrajzi elhelyezkedéséből következően azonban tagadhatatlanul a Közel-Keleten keresztül érkezik az Európa felé irányuló népességmozgás, függetlenül eredetétől, ami azt is jelenti, hogy a Közel-Kelet változatlanul inkább tranzit-, mint kibocsátó régió.

A közel-keleti migráció – kibocsátás, tranzit és befogadás – konklúziójaként úgy tűnik, a migráció elsődleges célterületeinek kiválasztását egyrészt a földrajzi közelség, másrészt a hasonló kulturális közeg befolyásolja. A fegyveres konfliktusok elől a nagy többség még mindig inkább a legközelebbi biztonságos területet választja, ugyanakkor, ha csak másodlagosan is, az etnikai és nyelvi hasonlóság is szerepet játszhat: az arab nyelvű és identitású csoportok elsősorban arab országokba vándorolnak, miközben az iráni nyelvek családjába tartozó darit beszélő afgánok, illetve a szintén az iráni nyelvek családjába tartozó kurd dialektusokat beszélő kurdok Iránba menekültek. Így azt mondhatjuk, hogy összességében a közel-keleti eredetű migráció legnagyobb befogadója a térség maga.

Ugyanakkor a közel-keleti befogadókészség és -képesség is igen változó volt és lehet a politikai, biztonságpolitikai, gazdasági és pszichológiai tényezők függvényében. Miközben Európa a terroristák beszívargásától tart, az arab országok, elsősorban az Öböl-beli monarchiák „forradalmárokat” nem akarnak befogadni (utalás az „arab tavaszra”).

Az Európára nehezedő migrációs nyomás elsősorban a Közel-Keleten túlról ered, a szubzaharai Afrikából, Közép-Ázsiából és Délkelet-Ázsiából. A szubzaharai Afrikában a jelenlegi trendek érvényesülése mellett 2050-re megkétszereződik a lakosság száma (mint-

egy kétmilliárdra), ami, tekintettel a már most is zajló klímaváltozásra, vélhetően további nyomást gyakorol majd a fizikailag elérhető biztonságos(abb) térségekre, így a Közel-Keletre és Európára is.

2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
34 000	30 300	28 598	25 977	27 908	24 120	16 929	16 560	16 893	16 635
2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
14 575	13 701	18 131	19 269	21 183	20 899	23 273	33 570	43 473	60 201
1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993	1992	1991	1990
76 766	56 730	66 221	70 919	76 361	79 844	76 805	77 057	176 100	199 516
1989	1988	1987	1986	1985	1984	1983	1982	1981	1980
24 050	13 034	12 965	9 505	10 642	19 981	16 906	13 723	12 599	20 428
1979	1978	1977	1976	1975	1974	1973	1972	1971	1970
37 222	26 394	21 429	19 754	20 028	31 979	54 886	55 888	41 930	36 750
1969	1968	1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	1960
38 111	20 703	14 469	15 957	31 115	55 036	64 489	61 533	47 735	24 692
1959	1958	1957	1956	1955	1954	1953	1952	1951	1950
23 988	27 290	72 634	56 330	37 528	18 491	11 575	24 610	175 279	170 563
1949	1948								
239 954	101 828								

1. táblázat: Bevándorlás Izraelbe, éves bontásban

Forrás: Jewish Virtual Library: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/>

IRODALOMJEGYZÉK

- AP NEWS (2018): *Walk or die: Algeria strands 13,000 migrants in the Sahara*, 2018. 06. 26., <https://apnews.com/9ca5592217aa4acd836b9ee091ebfc20/Walk-or-die:-Algeria-abandons-13,000-migrants-in-the-Sahara> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- BADIE, BERTRAND (2000): *The Imported State – The Westernization of Political Order*, Cambridge, University Press.
- BRAND, LAURIE A. – LYNCH, MARC (2017): *How the refugee crisis is transforming the Middle East*, 2017. 03. 30., <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/03/30/how-the-refugee-crisis-is-transforming-the-middle-east/> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- CESARZ, MACIEJ (2018): *The Diversity of Citizenship of Palestinians and its Impact on their Mobility – Passport and Visa Issues*, *Polish Political Science Yearbook*, 47. évfolyam, 2018/2., 284–301.
- FINANCIAL TRIBUNE (2019): *More Afghans Migrating to Europe From Iran*, <https://financialtribune.com/articles/national/100358/more-afghans-migrating-to-europe-from-iran> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- INSTITUT KURDE DE PARIS: *The Kurdish Diaspora*, <https://www.institutkurde.org/en/kurdorama/> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- ILO (2019): *Labour Migration – Facts and Figures*, <https://www.ilo.org/beirut/areasofwork/labour-migration/lang--en/index.htm> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- KERESZTY ÉVA MARGIT – JULESZ MÁTÉ (2016): *Migránsok Magyarországon – Néhány jogi és közegészségügyi megfontolás*, *Magyar Tudomány*, 177. évf., 2016/4., 438–451., <http://www.matud.iif.hu/2016/04/08.htm> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- LABADI, TAHER: *The Palestinian Diaspora and the State-Building Process*, 2018. 12. 05., <https://www.arab-reform.net/publication/the-palestinian-diaspora-and-the-state-building-process/> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- LOGAN, JOSEPH (2008): *Iraq: From Exile to Peril at Home: Returned Refugees and Iraq's Displacement Crisis*, 2008. 07. 01., <https://www.mei.edu/publications/iraq-exile-peril-home-returned-refugees-and-iraqs-displacement-crisis> (letöltve: 2020. 02. 15.).

- N. RÓZSA ERZSÉBET – BUČAR, MAJA – DRUCK, CHRISTIAN – HEROLF, GUNILLA – HETTYEY ANDRÁS – LOVEC, MARKO – PAUWELS, ANNELIES – PARKES, RORDERICK (2017): Mapping migration challenges in the EU transit and destination countries, *EuroMeSCo Joint Policy Study*, 6., 2017, <https://www.iemed.org/publicacions-en/historic-de-publicacions/joint-policy-studies/6.-mapping-migration-challenges-in-the-eu-transit-and-destination-countries> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- NAGY V. RITA (2005): Az izraeli identitás: változás és állandóság – A nemzeti identitás és a külpolitika kölcsönhatása, in N. RÓZSA ERZSÉBET (szerk.): *Nemzeti identitás a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 85–109.
- PARAGI BEÁTA (2005): A palesztinai arabok nemzeti identitásának fejlődése, in N. RÓZSA ERZSÉBET (szerk.): *Nemzeti identitás a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 67–83.
- PEW RESEARCH CENTER (2017): *Europe's Growing Muslim Population*, 2017. 11. 29., <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- REF WORLD (2020): *Chronology for Kurds in Iran*, <https://www.refworld.org/docid/469f38a5c.html> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- RELIEFWEB (2019): *Far from home – Future prospects for Syrian refugees in Iraq*, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/dsp-impact_initiatives_far_from_home_-_future_prospects_for_syrian_refugees_in_iraq_january_2019.pdf (letöltve: 2020. 02. 15.).
- REUTERS (2017): *Migrant deaths in the Sahara likely twice the Mediterranean toll: U.N.*, 2017. 10. 12., <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-sahara/migrant-deaths-in-the-sahara-likely-twice-mediterranean-toll-u-n-idUSKB-N1CH21Y> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- ROSTOVÁNYI ZSOLT (1998): *Az iszlám a 21. század küszöbén*, Budapest, AULA.
- SASSOON, JOSEPH (2009): *The Iraqi Refugees – The New Crisis in the Middle East*, London, I. B. Tauris.
- SHPIGEL, NOAH (2018): *Why the expected wave of French Immigration to Israel never materialized*, 2018. 07. 25., <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium.MAGAZINE-why-expected-wave-of-french-immigration-to-israel-never-materialized-1.6312669> (letöltve: 2020. 02. 15.).

- THE KURDISH PROJECT: <https://thekurdishproject.org/kurdistan-map/kurdish-diaspora/> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- UNHCR (2019): *Afghan children learn side by side with Iranian peers*, 2019. 12. 10., <https://www.unhcr.org/news/stories/2019/12/5defcb6f4/afghan-children-learn-side-side-iranian-peers.html> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- UNRWA: *United Nations Relief and Work Agency for Palestinian Refugees in the Near East*, <https://www.unrwa.org/> (letöltve: 2020. 02. 15.).
- WORLD VISION (2020): *Syrian refugee crisis: Facts, FAQs, and how to help*, <https://www.worldvision.org/refugees-news-stories/syrian-refugee-crisis-facts> (letöltve: 2020. 02. 15.).

SOURCE, TRANSIT AND DESTINATION – ASPECTS OF MIDDLE EASTERN MIGRATION

Abstract

In spite of the appearances of the 2015 migration crisis the Middle East is not only the source, but also the transit route and destination of migration, where different aspects of it may be present simultaneously. However, due to their relevant geographic position migration to Europe arrives through the Middle East – irrespective of its source, which means that the Middle East is still more a transit route than a source.

Middle Eastern migration – source, transit and destination – suggests that choice of the primary destinations of migration is influenced first by geographic proximity, second by the similar social-cultural context. Fleeing armed conflicts the majority still chooses the closest safe territory, however, ethnic and linguistic similarity may also play a role.

Keywords: Middle East, source, transit, destination, migration

N. Rózsa Erzsébet

A Nemzeti Köszolgálati Egyetem egyetemi tanára, a Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a Közel-Kelet politikai, biztonságpolitikai, társadalmi folyamatai, az euro-mediterrán együttműködés, nukleáris fegyverzet-ellenőrzés.

